

- М. О. Подрезова; Упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Попруженко, В. В. Самодурова. – Вид. 2 доп. – Одеса, 2005.
12. *Устав императорского Харьковского университета, 1804 // Период. сочинения об успехах нар. просвещения. – 1805. – № 10. – С. 225–290.*
13. *Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и других библиотеках России / П. С. Шестериков. – Одесса, 1915.*

© Березюк Н. М., 2010

Навчальна міграція сільського населення до Харкова (1945–1991 рр.)

Іванов С. Ю.

Іванов С. Ю. Навчальна міграція сільського населення до Харкова (1945–1991 рр.). У статті на основі опублікованих документів, літератури з проблеми міграції, статистичних даних, архівних матеріалів робиться спроба простежити міграцію сільського населення на навчання до Харкова. Встановити обсяг цієї міграції, її причини та вплив на зміни чисельності населення міста і робітників у досліджувані роки.

Ключові слова: міграція, трудові ресурси, сільське населення, фабрично-заводське навчання, спецнабір.

Иванов С. Ю. Учебная миграция сельского населения в Харьков (1945–1991 гг.). В статье на основе опубликованных документов, литературы по проблеме миграции, статистических данных, архивных материалов делается попытка проследить миграцию сельского населения на учебу в Харьков. Установить объем этой миграции, ее причины и влияние на изменение численности населения города и рабочих в исследуемые годы.

Ключевые слова: миграция, трудовые ресурсы, сельское население, фабрично-заводское обучение, спецнабор.

Ivanov S. Y. Study Migration of Rural Population to Kharkov (1945–1991). In the paper presented the attempt to follow migration of rural population for study in Kharkov is done on the basis of the documents published, statistical data and archive materials. The task is to state the volume of that migration, its reasons and influence on the changes in the number of town population and man power in the years study.

Keywords: migration, man power, reserves, rural population, vocational tuition, special recruiting.

Міграція населення – складне соціально-економічне явище, обумовлене різними причинами, вимагає всебічного і поглибленого вивчення. Серед різних форм міграції (постійна, мятникова, сезонна) особливе місце займає навчальна міграція сільського населення.

Вивчення питань розвитку освіти і, зокрема, навчальної міграції із села в місто в повоєнні і подальші роки радянського періоду є актуальним, має велике значення для розуміння становища освіти, її спрямованості, залежності від соціально-економічних умов в країні в різні роки, впливу на демографічні процеси.

Проблема навчальної міграції сільського населення до великих міст, у тому числі і до Харкова, мало привертала увагу як радянських, так і сучасних дослідників. Спеціальних досліджень з даної проблеми в українській історіографії до сьогодні немає. Окремі дані з цього питання містяться в загальних працях, присвячених Харківщині, розвитку освіти в цілому в Україні, або в окремих навчальних закладах міст [10, 11, 22, 23, 24]. Особливий інтерес мають праці: «Історія міста Харкова ХХ століття» [12], «Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років» [26], «Харьковский политехнический институт» [28], «Харків. Статистичний збірник: 350 р.» [27], «Дороги життя (Спогади і роздуми)» [5]. У цих працях містяться окремі дані з питань соціального складу студентів вузів Харкова, чисельності населення Харківщини.

У даній статі, на основі аналізу архівного матеріалу, статистичних та анкетних даних респондентів ставиться завдання дослідити величину навчальної міграції сільського населення до вузів та середніх спеціальних навчальних закладів Харкова, а також встановити причини та наслідки даної форми міграції, її особливості, вплив на зростання освіченості населення міста й області, зв'язки з професійним і галузевим рухом робітничої молоді, простежити етапи збільшення кваліфікованих кадрів робітників, службовців та інтелігенції Харківщини.

У складні повоєнні роки, в умовах зруйнованого війною народного господарства країни, необхідності підготовки фахівців для народного господарства значна увага приділялася проблемі освіти, як основи відтворення духовного потенціалу країни і розвитку суспільного інтелекту. Необхідно було терміново відбудовувати навчальні приміщення, гуртожитки, сформувати викладацькі кадри, організувати набір молоді до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, а також шкіл для молоді, що працювала на підприємствах міста. Уже в 1944-1945 н. р. у Харкові було відкрито 11 шкіл для працюючої молоді, в подальші роки їх кількість зростала і на середину 50-х років їх було вже 50. Значна частина таких шкіл діяла при великих промислових підприємствах міста – ХТЗ,

«Серп і молот», ХЗТМ та ін. [12, с. 427]. Важливе значення мала професійна освіта, яка була складовою частиною створеної в 1940 році системи трудових резервів. Її комплектування здійснювалося шляхом «мобілізації» молоді, переважно з сільської місцевості.

Так, на 1947–1948 н. р. у школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) та залізничні училища Харкова планувалося мобілізувати 4910 осіб, у тому числі 1510 з сільської місцевості. У наступному році було проведено спецнабір – 2 тис. учнів для навчання будівельним спеціальностям [12, с. 427]. У цілому в Харкові в системі трудових резервів навчалось понад 12 тис. молоді [6, с. 4].

З середини 50-х років мобілізаційні набори в школи ФЗН і залізничні училища було скасовано, оскільки в цьому не було потреби, бажаючих навчатися в них і так вистачало. Так, протягом 1963 року з сільської місцевості вибуло на навчання у системі профтехосвіти 7261 чол. [7, с. 2].

Зростало прагнення молоді до більш високого рівня освіти – середньої спеціальної та вищої. В перші повоєнні роки в Харкові діяло 25 середніх і 27 вищих навчальних закладів. Особливо швидко збільшувалась кількість студентів у вищих навчальних закладах Харкова, якщо у 1946 – 1947 н. р. їх було 23570 осіб, то у 1955 – 1956 н. р. вони становили вже 43264 чол. [12, с. 428-429]. Слід зазначити, що в перші повоєнні роки молоді з сільської місцевості в вузах Харкова було небагато. Причиною цього можна вважати недостатній рівень знань у значної частини абітурієнтів із села, оплата за навчання у старших класах середньої школи та вузах, яка існувала до 1948 р., низький життєвий рівень колгоспників. Так, серед зарахованих до університету у 1953 році було тільки 106 студентів із села, що становило 10,2% від загальної кількості студентів першого курсу [2, с. 437]. У подальші роки до середини 60-х років кількість сільської молоді серед студентів істотно не змінювалась.

Великі можливості для отримання вищої та середньої освіти мешканцям із села і робітничій молоді відкрила постановою Ради Міністрів СРСР від 18 березня 1959 року «Про участь промислових підприємств, радгоспів і колгоспів у комплектуванні вузів і технікумів і у підготовці спеціалістів для своїх підприємств». Реалізація даної постанови сприяла росту чисельності робітничої і сільської молоді в складі студентів. Значні зміни в соціальному складі студентів у вузах міста, як і в цілому в країні, відбулися після того, як з 1969 року при вищих навчальних закладах почали діяти підготовчі відділення, так звані «робітничі факультети», що готували робочу і сільську молодь, демобілізованих із лав Радянської армії до вступу у ВНЗ, як за денною, так і за вечірньою формами навчання. Їм надавалися певні пільги: навчання і проживання в гуртожитку протягом восьми місяців навчання відбувалося за державний кошт, слухачі денного відділення отримували стипендію. При позитивних результатах випускних іспитів їх

зараховували до складу студентів. Так, в державному університеті, політехнічному інституті та інших вузах Харкова підготовчі відділення відкрилися в грудні 1969 року.

У перші роки на підготовчому відділенні державного університету приймали до 225 чол., а з 1974/75 рр. – 300 чол. [26, с. 468]. У політехнічному інституті в перший рік – 100 чол., у наступні роки – до 500 чол. [28, с. 126]. Завдяки роботі підготовчого відділення, соціальний склад студентів вузів Харкова помітно змінився, зокрема, в університеті мешканці з сільської місцевості і робітники становили 60% [4, с. 3]. Підготовче відділення відкрило шлях для професійного росту багатьом тисячам сільської та робітничої молоді. Тільки в державному університеті було підготовлено близько п'яти тисяч випускників. Багато з них стали керівниками підприємств, фірм, банків, викладачами вузів та середніх спеціальних навчальних закладів, науковцями. В листопаді 1996 року підготовчі відділення було ліквідовано, а вузам надано право набирати студентів на контрактній основі.

Розвиток народного господарства, економіки, нових галузей науки і техніки вимагали від навчальних закладів країни, в тому числі і Харкова, підготовки спеціалістів широкого профілю, зближення й удосконалення загальної середньої, професійно-технічної, середньої спеціальної і вищої освіти. На середину 60-х – 70-х років у вузах та середніх спеціальних навчальних закладах значно збільшився контингент студентів, серед яких було немало і мешканців із села, створювалися науково-виробничі відділення, що готували молодь для роботи в народному господарстві.

Так, якщо у 1960/61 н. р. у ВНЗ Харкова було 109,6 тис. студентів, то у 1970/71 н. р. – 179 тис., а в 1980/81 н. р. – 177 тис. Переважна кількість навчалася на денному відділенні [27, с. 222]. Найбільш привабливими галузями були: промисловість і будівництво – на початок 1964/65 н. р. чисельність студентів даної галузі становила 52294 чол., а у 1966/67 н. р. – 54418 чол.; освіта, відповідно – 20245 чол. і 24666 чол.; транспорт і зв'язок – 10617 чол. і 11723 чол. [29, с. 262]. За вузами закріплювалися підприємства міста та установи, в яких студенти проходили виробничі практики: ХТЗ, турбінний завод, «Серп і молот», велосипедний та інші.

Зростання чисельності студентів спостерігалось і в середніх спеціальних навчальних закладах міста. Тут також найбільш пріоритетними були: галузі промисловості і будівництва. На початок 1964/65 н. р. кількість студентів, у тому числі і з сільської місцевості, становила 29511 чол.; сільське господарство, відповідно – 6857 чол. і 7620 чол.; транспорт і зв'язок – 5525 чол. і 9805 чол.; освіта – 832 чол. і 1287 чол. [29, с. 262].

Про збільшення контингенту сільської молоді у вузах Харкова свідчить зростання кількості осіб з вищою освітою в сільській місцевості Харківщини. Так, за Всесоюзним переписом населення

1959 року кількість осіб, що мали вищу освіту (на 1000 чол. населення), в сільській місцевості обох статей становила 6 чол. [14, с. 62].

Кількість осіб, які мають вищу і середню освіту, на 1000 чол. населення по Україні і Харківській області на 1959 рік

	Мають закінчену вищу освіту			Мають незакінчену вищу освіту і середню освіту, включно неповну		
	і міське сільське населення	міське населення	сільське населення	і міське сільське населення	міське населення	сільське населення
Українська РСР						
обидві статі	17	32	5	286	377	209
чоловіки	20	36	6	308	386	241
жінки	15	28	4	268	370	185
Харківська обл.						
обидві статі	32	47	6	337	402	229
чоловіки	37	55	8	358	415	261
жінки	27	41	5	321	392	205

Підраховано автором на основі Всесоюзного перепису населення 1959 р.

Помітно зросла чисельність сільського населення з вищою освітою протягом 70-х років. Якщо у 1970 році на 1000 осіб воно становило 13 осіб, чоловіків – 15, жінок – 11 осіб, то у 1979 р., відповідно – 22 особи, чоловіків – 26, жінок – 20 осіб [15, с. 236-237; 16, с. 298-299].

Звертає на себе увагу значна кількість сільського населення, що мала незакінчену вищу та середню освіту. У 1959 році на Харківщині таких було 229 осіб (на 1000 чол. населення), чоловіків – 251, жінок – 205 [14, с. 62]. У 1970 р. з незакінченою вищою освітою було 4 особи обох статей, з середньою спеціальною – 35 осіб, із середньою загальною, відповідно 80 осіб, і особливо багато – з неповною середньою – всього 230 осіб [15, с. 236-237].

На 1979 рік відбулось незначне підвищення – до 5 осіб обох статей серед тих, хто мав незакінчену середню освіту, а середню спеціальну – до 58 чол. Особливо збільшилась кількість осіб із середньою загальною освітою – до 151 чол., зросли показники і серед людей з неповною середньою освітою – до 246 осіб та з початковою освітою – з 293 чол. у 1970 р. до 324 чол. у 1979 р. [16, с. 298-299].

Рівень освіти населення Харківської області за даними
Всесоюзного перепису населення 1970 року

	На 1000 осіб у віці 10 років і старше					
	вища 1970 р.	незакінчена вища	середня спеціальна	середня загальна	неповна середня	початкова
<i>Все населення:</i>						
обидві статі	63	23	71	164	237	229
чоловіки	74	29	71	175	264	253
жінки	54	18	71	155	217	210
<i>Міське населення:</i>						
обидві статі	84	31	87	200	241	202
чоловіки	98	39	86	206	261	214
жінки	73	24	87	196	225	191
<i>Сільське населення:</i>						
обидві статі	13	4	35	80	230	293
чоловіки	15	6	35	100	271	348
жінки	11	3	35	66	199	254

Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. В 7 т. – Т. 3. Уровень образования населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. – С. 236-237.

Рівень освіти населення Харківської області за даними
Всесоюзного перепису населення 1979 року

	На 1000 осіб у віці 10 років і старше					
	вища 1970 р.	незакінчена вища	середня спеціальна	середня загальна	неповна середня	початкова
<i>Все населення:</i>						
обидві статі	97	23	102	241	216	218
чоловіки	11	28	96	263	238	213
жінки	86	19	107	224	198	222
<i>Міське населення:</i>						
обидві статі	122	29	117	272	205	182
чоловіки	139	36	109	285	222	174
жінки	109	24	124	262	192	187

Сільське населення:						
обидві статі	22	5	58	151	246	324
чоловіки	26	6	57	196	289	328
жінки	20	5	58	116	214	321

Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года. Стат. сб. в 10 т. – Т. 3. Уровень образования населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. Ч. 1. – С. 298-299.

У 1989 році на 1000 чол. у віці 15 років і старше на Харківщині вищу освіту мали 144 чол., а вищу незакінчену – 25 чол.; середню спеціальну освіту – 172 чол., середню загальну – 304 чол., неповну середню – 182 чол. У цілому вищу і середню повну і неповну освіту мали 827 чол. [25, с. 52].

Слід зауважити, що у 80-х роках значно зросла кількість молоді з сільської місцевості у навчальних закладах Харкова і рівень освіти населення Харківщини в цілому. Так, якщо у 1959 р. на 1000 осіб у віці 10 років і старше з вищою освітою було 32 чол., у 1970 р. – 63 чол., у 1979 р. – 97 чол., то у 1989 році їх кількість збільшилась до 144 чол. Помітне зростання спостерігається і серед осіб, які мали середню спеціальну та середню загальну освіту [25].

На інтенсивність навчальної міграції «село – місто» в значній мірі впливали демографічні процеси. В повоєнні роки після демографічного спаду 1941-1947 рр., у подальші 60-ті – 80-ті роки, спостерігалось помітне зростання населення, як в Україні в цілому, так і в окремих її регіонах. Так, якщо у 1959 році в Україні було 41869 осіб населення, в Харківській області – 2520,1 тис. чол., а в Харкові – 930 тис., то у 1979 році населення України становило 49754,6 тис. осіб, в Харківській області – 3055,6 тис. чол., а в Харкові – 1443,7 тис. чол. За десять наступних років у 1989 році в Україні населення збільшилось до 51452 тис. чол., у Харківській області воно становило 3174,4 тис. чол., а в Харкові – 1610 тис. осіб [30, с. 18; 31, с. 320]. Починаючи з 1990 року в Україні спостерігається скорочення населення, особливо сільського. Якщо у 1989 році воно становило 17,1 млн., то вже у 1991 році – 16,8 млн., а в 2001 році – 15,9 млн. чол. [17, с. 5].

Зміни чисельності населення, подальший розвиток виробництва, нових галузей науки і техніки потребували збільшення кваліфікованих кадрів, а це, в свою чергу, впливало на інтенсивність навчальної міграції з сільської місцевості до навчальних закладів великих промислових центрів України, в тому числі і до Харкова. Як відомо, саме в Харкові зосереджувалося найбільше вузів, на Харківщині на кінець 70-х років був самий високий рівень освіти. Зокрема, на 1000 чол. у віці 10 і старше років, вищу освіту мали 97 чол., а незакінчену вищу – 23 чол., в той час, як у Дніпропетровській області, відповідно 73 і 15; Донецькій – 62 і 11 [30, с. 44]. В Україні у 1979 році з вищою і

Разом										
	1856	3555	6010	6174	9860	10814	10106	10092	8652	67119

Харківський університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. – С. 476.

Всього за повоєнні роки, включно до 1990 року, університет підготував 67119 висококваліфікованих спеціалістів. Багато з них стали досвідченими керівниками, відомими вченими і діячами культури, заслуженими вчителями тощо. Значна частина серед них була з сільської місцевості. Про це свідчать респонденти і анкетування випускників університету.

Дані анкетного опитування випускників університету 1960–1989 рр. свідчать про те, що студенти, мешканці сільської місцевості, становили понад 50% контингенту. Серед студентів переважну більшість становили мешканці Харківської області, значна частина – з РРФСР, в основному Білгородська область.

Соціальна політика радянської держави в галузі освіти була спрямована на подальше вирівнювання можливостей отримання освіти представниками всіх соціальних груп населення шляхом підвищення рівня підготовки окремих груп молоді. Значної уваги приділялося працюючій молоді, серед якої був значний відсоток з сільської місцевості.

Кількість випускників з сільської місцевості, які навчалися в Харківському університеті на історичному факультеті у 1960–1989 роках (за результатами анкетування)

Роки навчання	Кількість анкетованих	Визначили відсоток студентів із села	
		кількість осіб	відсоток
1960-1969 рр.	32	16	До 50%
		8	50-80%
		6	«багато»
		2	«небагато»
1970-1979 рр.	93	32	До 50%
		18	50-80%
		34	«багато»
		9	«небагато»
1980-1989 рр.	97	33	До 50%
		16	До 30%
		13	50-80%
		29	«багато»
		6	«небагато»

Підраховано автором на основі результатів анкетування випускників історичного факультету університету 19.04.2008 р.

Особливістю набору у вузи в перші повоєнні роки було те, що серед студентів значну кількість складали демобілізовані фронтовики, які стали кращою частиною, цементуючим ядром студентства. Наприклад, у першому повоєнному навчальному році в державному університеті ім. О. М. Горького студентів-фронтовиків налічувалось 450 чол., що становило п'яту частину всього складу студентів [26, с. 436]. Серед студентів Харківського політехнічного інституту вони складали близько 20% [28, с. 114]. В Юридичному інституті демобілізованих було майже 75% студентів першого курсу [21, с. 113]. За словами респондентів, фронтовиків вирізняла серед інших студентів працездатність, наполегливість, висока свідомість в опануванні знаннями, прагнення до наукового пошуку, активної участі у загальному житті. Саме ця категорія студентів подавала приклад і згуртовувала молодь на подолання повоєнних труднощів. Серед них – вихідці з сільської місцевості майбутні професори університету І. К. Рибалка, В. М. Довгопол, А. Г. Слюсарський, Д. А. Ушаков та багато інших [13].

З року в рік збільшувалася кількість робітничої молоді на підприємствах і в установах Харкова, серед них був значний відсоток мешканців із села, які навчалися в різних навчальних закладах міста. Так, на Верстатобудівному заводі тільки за 1961-1966 рр. всіма видами навчання було охоплено понад 3000 осіб [32, с. 191], на ХТЗ за 1962-1970 рр. навчатися пішло 1279 осіб [8, с. 37], на заводі «Серп і молот» за 1963–1973 рр. – понад 1000 осіб [9, с. 1-34]. Переважна більшість із них це молодь до 29 років. Обсяги і темпи міграції сільського населення, в тому числі і навчальної, за 60–70-ті роки поступово збільшувалися. Так, протягом 1966–1970 рр., порівняно з 1961–1965 рр., він зріс на 17,7 %, а в 1971–1974 рр. – майже на 40% [1, с. 373]. У 80-ті роки динаміка зростання кількості молоді з сільської місцевості в навчальних закладах міста була незначною. Наприклад, за 1981–1991 рр. до університету вступило на навчання всього 630 осіб із села [1, с. 19], до Авіаційного інституту – 885 з сільської місцевості [2, с. 17, 52]. Незначний відсоток сільської молоді в навчальних закладах міста цілком адекватний загальному скороченню сільського населення та прагненню селян жити в місті. Значні міграційні процеси «село–місто» були викликані прискореним промисловим будівництвом всіх галузей народного господарства. Аналіз міграційних процесів із села в місто свідчить, що в Україні в загальному обсягу міграції на цей напрямок у 1961–1974 роках припадало майже 60%. Чисельність тих, що вибули з сільської місцевості на постійне проживання до міста за 1961–1976 роки збільшилася на 35% [11, с. 373]. Інтенсивний відтік сільського населення до міст не можна вважати позитивним явищем. Між тим, коли рівень оплати праці, культурно-побутове обслуговування в сільській місцевості значно нижче, ніж в місті, складні умови праці, а в містах потрібна робоча сила, є можливість отримати освіту і покращити

своє життя, то відтік сільської молоді у великі міста неминучий. В значній мірі це стосується випускників сільських середніх шкіл, тому що рівень розвитку сільськогосподарського виробництва їх не зацікавляє ні змістом праці, ні можливістю застосувати свої знання.

Соціологічні дослідження, що були проведенні шляхом анкетного опитування серед випускників 8-10 класів 11 сільських районів Харківської області з метою вивчення причин міграції молоді із села в місто свідчать, що однією з причин є бажання продовжувати навчання у вузах і технікумах тощо. Так, із 3092 учнів 1106 чол., або 36% виявили бажання продовжувати навчання у 9 класі, 1023 чол., або 33,5% загальної кількості тих, що анкетувалися, бажають навчатись у вузах і технікумах, у тому числі 110 чол. – навчатися у сільськогосподарських навчальних закладах, 319 чол., або 10,3 % вступати до СПТУ [18, с. 15]. Залучення випускників сільських шкіл до сільськогосподарського виробництва, як основного резерву підготовки кваліфікованих кадрів для села, можливе тільки шляхом вирішення широкого комплексу виробничих, культурно-побутових і соціальних завдань.

Отже, міграційні процеси з сільської місцевості в складні повоєнні і наступні 1960-1980-ті роки позитивно впливали на збільшення населення Харкова. Зростало прагнення молоді до навчання, вирівнювалися можливості отримання освіти представниками різних соціальних груп населення, особливо після введення у 1969 році підготовчого відділення. Збільшувалася навчальна міграція сільського населення до Харкова, переважно із Харківської області. З кожним роком, особливо в 60–70-х роках стало помітним прагнення робітничої молоді підприємств міста отримати вищу або середньо спеціальну освіту.

Протягом досліджуваного періоду в різних соціально-економічних, політичних та культурно-побутових умовах постійно зростав загальний рівень освіти населення Харківщини, збільшувалась частка осіб серед сільського населення, які мали вищу та середньоспеціальну освіту.

Примітки

1. *Архів* ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Ф. 2792. – Оп. 22. – Спр. 1819. – Арк. 19.
2. *Архів* Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського. – Ф. Р-4588. – Оп. 1. – Спр. 1154. – Арк. 28; Ф. Р-4589. – Оп. 1. – Спр. 1714. – Арк. 33.
3. *Анкетні дані випускників Харківського університету* 19.04.2008 р.
4. *Харківський університет*. 28.04.2009. – С. 3.
5. *Гомон* Михайло. Дороги життя. (Спогади і роздуми) / Михайло Гомон. – ВБ., 2008.
6. *ДАХО*. – Ф. Р-5231. – Оп. 2. – Од. зб. 1205. – Арк. 4.
7. *ДАХО*. – Ф. Р-5231. – Оп. 11. – Од. зб. 509. – Арк. 2.
8. *ДАХО*. – Ф. Р-5652. – Оп. 4. – Од. зб. 205. – Арк. 37.

9. ДАХО. – Ф. Р-1147. – Оп. 3. – Од. зб. 442. – Арк. 1-34.
10. Завадська О. Л., Корнілов В. В. Розвиток народної освіти на Харківщині / О. Л. Завадська, В. В. Корнілов. – Х., 1959.
11. Історія Української РСР. – Т. 8. – К., 1979.
12. Історія міста Харкова ХХ століття. – Х., 2004.
13. Інтерв'ю з Зайцевим Б. П., 1927 р. н. у с. Оленівські Кар'єри Бешевського району Сталінського округу (тепер Донецька обл.), до Харкова приїхав після демобілізації на навчання. У 1956 р. закінчив історичний факультет Харківського державного університету. Зап. 17.09.2009 р.
14. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. Госстатиздат ЦСУ СССР. – М., 1963.
15. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Т. 3. Уровень образования населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей. М. – 1972.
16. Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года. Стат. сборник. – Т. 3. Уровень образования населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. Часть 1. – М., 1981.
17. Крисаченко В. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В. Крисаченко. – К., 2005.
18. Квартенко Г. А., Лымарь Я. О., Мандрыкин Ю. М. Территориальное размещение и использование трудовых ресурсов сельского хозяйства Донецко-Приднепровского экономического района / Г. А. Квартенко, Я. О. Лымарь, Ю. М. Мандрыкин // Вестник Харьковского университета. – №173. – Геология и география Левобережной Украины. – Вып. 9. – Х., 1978.
19. Народное хозяйство УССР. Статистический ежегодник. – К., 1982.
20. Население СССР по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М., 1990.
21. Національна юридична академія України. 1920-1995 рр. – Х., 1995.
22. Окладной Г. Н. Очерки по истории развития советского Харькова / Г. Н. Окладной. – Х., 1956.
23. Очерки истории Харьковской областной партийной организации. – Х., 1980.
24. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині. – Х., 1992.
25. Уровень образования населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М., 1990.
26. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років. Х., 2004.
27. Харків. Статистичний збірник. 350 років. – Х., 2004.
28. Харьковский политехнический институт (1885–1985 гг.). История развития. – Х., 1985.

29. *Харківщина за 50 років. Статистичний збірник.* – Х., 1967.
30. Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения. 1979 г. – М., 1984.
31. *Численность населения. Союзных республик по городским поселениям и районам на 01.01.1991 г.* – М., 1991.
32. *Харьковский станкостроительный. Очерк истории Харьковского станкостроительного завода им. С. В. Косиора (1930–1967 гг.).* – Х., 1968.

© Іванов С. Ю., 2010

Опыт исследования античной истории в Харьковском университете в 20 – 30-х гг. XIX в.

Ручинская О. А.

Ручинська О. А. Досвід вивчення античної історії в Харківському університеті у 20 – 30-ті рр. XIX ст. Стаття присвячена дослідженню життєвого шляху та наукової діяльності випускника та викладача (1831-1834 рр.) Харківського університету Володимира Францевича Циха. Відгуки його колег та студентів свідчать, що він був талановитим лектором з непересічною ерудицією й неординарним підходом до історії як науки. В своїх наукових працях та публічних промовах вчений звертався до вивчення подій й визначних осіб давньогрецької та римської історії на базі критичного методу дослідження джерел і новітніх робіт європейських вчених. В повній мірі В. Ф. Циха можна вважати першим в університеті видатним фахівцем в галузі античної історії.
Ключові слова: Харківський університет, антична історія, джерело, критичний метод.

Ручинская О. А. Опыт исследования античной истории в Харьковском университете в 20 – 30-х гг. XIX в. Статья посвящена изучению жизненного пути и научной деятельности выпускника и преподавателя (1831-1834 гг.) Харьковского университета Владимира Францевича Циха. Отзывы его коллег и студентов свидетельствуют, что он был талантливым лектором с колоссальной эрудицией и неординарным подходом к истории как науке. В своих научных трудах и публичных речах ученый обращался к изучению событий, выдающихся личностей древнегреческой и римской истории на базе критического метода исследования источников и современных